

ФУЛЕЙ Тетяна
кандидат юридичних наук,
начальник відділу наукових досліджень проблем судочинства
та науково-методичного забезпечення суддівської освіти
Національної школи суддів України,
м. Київ, Україна

СОЦІАЛЬНИЙ КОНТЕКСТ ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВОСУДДЯ ЯК СКЛАДОВА СУДДІВСЬКОЇ ОСВІТИ

Відповідно до Концепції національних стандартів суддівської освіти, що задає певну систему координат для підготовки суддів та кандидатів на посаду судді, розробка усіх навчальних курсів у Національній школі суддів України (далі – НШСУ) здійснюється із врахуванням трьох вимірів (так званого 3D, де D – англ. *dimension* – «вимір»), якими є: 1) знання, 2) уміння та навички, 3) ставлення та цінності [1]. Однак якщо двом першим вимірам присвячено чимало науково-методичних напрацювань, то ставлення та цінності, в тому числі розуміння соціального контексту здійснення правосуддя, на наш погляд, потребують більш прискіпливої уваги науковців та практиків.

Усвідомлення фундаментальної значимості розуміння суддями соціального контексту як складової суддівської освіти відбувалося насамперед у державах, яким притаманна мультикультурність та різноманіття. Так, у 1994 році Суддівська Рада Канади (Canadian Judicial Council – національний орган, що складається з голів судів) прийняла постанову, у якій зазначалося про необхідність «всеохоплюючого, поглибленого і достовірного» вивчення суддями соціального контексту, що охоплювало б, серед іншого, расу та гендер [2, с. 33].

Важливість питань соціального контексту в суддівській освіті зумовлена декількома аспектами, зокрема:

- судді повинні знати не лише юридичну сторону справи (законодавство і практику його застосування), а також і соціальне середовище, життя суспільства, в якому вони здійснюють правосуддя;

- судді зобов'язані розглядати справи безсторонньо та без дискримінації за будь-якою ознакою.

Розглянемо їх детальніше, оскільки, хоч це здається цілком очевидним на «теоретичному» рівні, на практиці врахування соціального контексту викликає багато запитань у суддів.

Стосовно першого аспекту – розуміння соціального середовища – доцільно навести декілька прикладів.

Так, хоча законодавство може бути цілком «нейтральним», однак дослідження свідчать, що представники тих етносів, в яких існували традиції спадкування нерухомості, зокрема земельних ділянок лише особами чоловічої статі, продовжують дотримуватися цих традицій незалежно від громадянства

та країни проживання. Це призводить до того, що після смерті батька дочки воліють відмовитися від своїх прав (навіть якщо їхнє право на спадщину законодавчо закріплене) на користь братів, щоб не спричиняти конфлікту в родині. Аналогічно вдови і доньки не наполягають на успадкуванні своїх часток, щоб не конфліктувати з родиною померлого чоловіка. Незнання таких особливостей, неврахування їх при розгляді спадкових та земельних спорів, формальний підхід до справи може призвести до позбавлення прав і законних інтересів тих, хто нібито «добровільно» відмовився від своїх прав.

Інший приклад. При розгляді трудових спорів судді не завжди враховують той факт, що працюючі особи змушені поєднувати трудові обов'язки із сімейними, при тому що відповідно до ст. 17 Закону України від 8 вересня 2005 року № 2866-IV «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» [3] роботодавець зобов'язаний, серед іншого, забезпечувати жінкам і чоловікам можливість суміщати трудову діяльність із сімейними обов'язками. Однак на відміну від західної моделі, яка орієнтується на перерозподіл домашніх обов'язків між чоловіком та жінкою, посилення батьківської відповідальності, українська модель зайнятості передбачає низку пільг для працюючих жінок-матерів, що мають сприяти соціальному захисту жінок з дітьми, проте на практиці часто призводять до зворотного ефекту, обумовлюючи їх соціальне виключення на ринку праці [4, с. 306]. Водночас до чоловіків, які намагаються скористатися такими пільгами, ставлення роботодавців та суспільства загалом є упередженим.

Щодо другого аспекту – безсторонності та недопущення дискримінації при розгляді справ – варто зауважити, що в Україні питання недискримінації на законодавчому рівні регулюються, зокрема, положенням ч. 2 ст. 24 Конституції України («не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками...»), ст. 14 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод («користування правами і свободами, визнаними в цій Конвенції, має бути забезпечене без дискримінації за будь-якою ознакою...») та Протоколу № 12 до Конвенції («здійснення будь-якого передбаченого законом права забезпечується без дискримінації за будь-якою ознакою...»), а також Законом України від 6 вересня 2012 року № 5207-VI «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» [5].

Іноді обидва аспекти соціального контексту поєднуються, про що свідчить, наприклад, рішення ЄСПЛ у справі «Мамчур проти України» від 16 липня 2015 року (заява № 10383/09) [6].

При розробці навчальних курсів для суддів слід враховувати, чи співпадають ідеї та концепції, що висувуються під час тренінгу, з уже існуючими цінностями суддів.

Подібно до посадовців, які часом намагаються відтворити власний світогляд у програмах свого міністерства – а дослідження свідчать, що непоодинокими є приклади, коли «службові» міфи, навіть вочевидь облудні, часто визначали і вироблення політичних рішень, і їх виконання, а схильність посадовців керу-

ватися міфами, мало пов'язаними з реальністю, є однією з причин невдалого впровадження законів [7, с. 139] – судді так само схильні приймати рішення, керуючись власними цінностями, уподобаннями, смаками, міфами, релігійними віруваннями тощо.

Джулія Галеф у своєму виступі на конференції TED наголосила на різних типах прийняття рішень [8], використавши на позначення того, як кожен обробляє інформацію та ідеї, метафору про мислення «солдата» та «розвідника». Суть мислення «солдата» зводиться до того, що особа несвідомо захищає інформацію, ідеї, що сприймаються нею як «союзники», тоді як прагне позбутися іншої інформації чи ідей, які вона сприймає як «ворогів». Феномен, коли несвідомі мотиви, бажання і страхи формують спосіб, у який люди інтерпретують інформацію, вчені називають «мотивоване міркування» (англ. *motivated reasoning*). Яскравим прикладом такого «солдатського» мислення є ставлення до оцінки результатів дослідження щодо суперечливого суспільного питання, наприклад, смертної кари: прихильники смертної кари знаходять причини довести, що дослідження, яке доводить неефективність смертної кари, погано проведене; однак, не шукають таких аргументів щодо дослідження, яке показує, що смертна кара дієва, і вважають його непоганим, у той час як опоненти смертної кари діють навпаки. Тобто мотиваційне мислення дуже несвідоме: особа можемо вважати себе об'єктивною та справедливою, однак судження, є вкрай залежними від того, перемога якої сторони є бажаною.

На відміну від прагнення одну ідею перемогти, а іншу програти, в основі «мислення розвідника» лежить бажання з'ясувати, як є насправді, навіть якщо це незручно чи неприємно. Це потребує здатності переступити через власні упередження, схильності та мотивації і спробувати побачити факти та докази якомога об'єктивніше.

Обидва типи мислення – як «солдатське», так і «розвідницьке» – вкорінені в емоціях, однак це різні емоції: якщо у першому випадку це захисна поведінка чи племенізм, то «розвідники» допитливі і відчують задоволення від нових знань чи розв'язання головоломки. «Розвідники» мають інші цінності, зокрема, вони вважають, що це чудово – перевіряти власні переконання, їхня самооцінка як людини не прив'язана до того, чи мають вони рацію щодо певної теми.

Важливо розуміти, що тип мислення не має відношення до суми знань чи до IQ, це про те, що люди відчують. На думку дослідниці, вкрай необхідно навчитися добре використовувати «мислення розвідника», а отже, потрібно змінювати свої відчуття: навчитися бути заінтригованими замість спустошеними, коли ми стикаємося із інформацією, яка суперечить нашим переконанням.

Таким чином, при розробці та проведенні навчальних курсів слід враховувати, що цінності є найбільш стійкими порівняно зі знаннями чи уміннями / навичками. Зміна цінностей та ставлення, в тому числі поведінкових установок (чи закріплення поведінкових дій), подолання стереотипів є наслідком тривалої і тонкої психологічної роботи з неодноразовим поверненням до певної теми для зміцнення відповідного світогляду і особистих переконань.

Як слушно зазначила свого часу голова Верховного суду Канади, не може бути складнішого і делікатнішого аспекту в роботі судді, ніж той, який пов'язаний з соціальним контекстом, оскільки мирне співіснування суспільства залежить від того, наскільки суддя виконує свої обов'язки, і вирішуючи справи, не дозволяє собі бути «сліпим» і перебувати у полоні спрощених уявлень, що суспільство є одноманітним і однорідним. Судді мають розуміти навколишню реальність і фактичну різноманітність спільнот і приймати рішення, зважаючи на реальність [9].

Список використаних джерел:

1. Концепція національних стандартів суддівської освіти. Додаток 5 до Регламенту НШСУ, затвердженого наказом від 24.06.2016 № 34. Схвалена Науково-методичною радою Національної школи суддів України, протокол від 23.12.2014 № 5. URL: <http://nsj.gov.ua/ua/about/symbols/> (дата звернення: 17.07.2019).
2. Brian W. Lennox and Natalie Williams. Social Context and Judicial Education in Canada. Judicial Education and Training. Journal of the International Organization for Judicial Training. Vol.1. No. 1. 2013. 31–43. URL: <http://www.ncsc.org/~media/Microsites/Files/IOJT/Microsite/iojtJournal001.ashx> (last accessed: 17.07.2019).
3. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків: Закон України від 08.09.2005 № 2866-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15> (дата звернення: 17.07.2019).
4. Людський розвиток в Україні: мінімізація соціальних ризиків: комплексна науково-аналітична монографія / за ред. Е.М. Лібанової. Київ, 2010.
5. Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні: Закон України від 06.09.2012 № 5207-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5207-17> (дата звернення: 17.07.2019).
6. Мамчур проти України: рішення ЄСПЛ від 16.07.2015, заява № 10383/09. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a93 (дата звернення: 17.07.2019).
7. Сейдман Е., Сейдман Р., Абеєсекере Н. Розробка законопроектів для демократичних соціальних змін: пер. з англ. / за ред. М. Мельника. Київ: Сфера, 2006.
8. Що ми дізнались про себе у 2016 році. 13 виступів TED. URL: <http://lifepravda.com.ua/society/2016/12/31/221967/> (дата звернення: 17.07.2019).
9. The Right Honourable Beverley McLachlin, P.c., Chief Justice of Canada. Remarks on the Opening of the Twentieth Anniversary Seminar of the National Judicial Institute, April 23, 2009.